

WITTMANN TIBOR:

BETHLEN GÁBOR

(Magyar Történelmi Társulat. Művelt Nép könyvkiadó, 1952. 154 l.)

Wittman Tibor Bethlen Gábor c. munkája az első olyan értékelő mű, amely a marxizmus-leninizmus alapján mutatja be a nagy fejedelmet. Mint ilyen, igen nagy hiányt pótol, mert bár történelmünk más nagy alakjaival összevetve, a Bethlen Gáborra vonatkozó irodalom gazdagnak mondható, ez elsősorban pozitívista és szellemtörténeti műveket jelent, amelyek beállításukban kétszínűnek és álnoknak bélyegezték Bethlent, vagy a legjobb esetben, mint a vallásszabadság hőseit ismerték el. Ez az irodalom, bár Bethlen Gábor értékelésében bizonyos részlet-problémákat helyesen látott meg, mint pl. Szilágyi Sándor, aki felismeri Bethlen törekvéseit a nemzeti királyság és függetlenség érdekében, egészében azonban a legkülönbözőbb helytelen beállításban mutatja történelmünk e szakaszát. Érdekes tény, hogy Bethlent kortársai sokkal többre becsülték, mint a későbbi történészek. Példa erre Kemény János, aki Bethlen nagyságát Mátyás király mellé, a nemzeti királyság hőse mellé helyezi, még inkább példa Roe, az angolok konstantinápolyi követe, aki a „Recovery of Hungary“-t, Magyarország feltámasztását emlegeti Bethlen céljaként, és aki rámutat arra, hogy Bethlen az, aki a törököt a markában tartja, nem pedig fordítva. Ezt a tanubizonyyságot azonban Bethlen későbbi értékelői nem vették figyelembe, és török „vazallusságról“ beszéltek, legjobb esetben odáig jutottak el, hogy megállapították: Bethlen nem gondolt komolyan arra, hogy a török ellen támadjon. A Horthy-uralom éveiben Bethlen nagyságának méltó ábrázolása csak a szépirodalom területén, Móricz Erdély c. trilógiájában történhetett meg.

Wittman könyvének legfőbb erőssége az, hogy cáfolja ezeket a beállításokat, és helyes képet ad arról a bonyolult, de áttekinthető politikai tevékenységről, melyet Bethlen uralkodása mutat. Ismeretes a szerzőnek Bethlen, mint hadszervező c. műve, ezen a tanulmányon alapszik jelen könyv legértékesebb része, az eddigi Bethlen monográfiák hiányának pótlása: Bethlen politikai vonalvezetését elsősorban hadvezéri és hadsergyszervezői munkásságán keresztül méri le. Ez a könyv legkidolgozottabb része is.

A rövid előszó után, mely helyes, de némileg vázlatos képet ad a 17. századi Magyarországról, egy egész fejezetet szentel szerzőnk a fiatal Bethlen fejlődésének a nemzet harcaiban. A gyurgyevói ütközet, Temesvár, Lippa és Jenő említése után, ahol Bethlen a törökök ellen vitézke-

dik, a következő bekezdés röviden ezt mondja: „Ekkor új szakasz kezdődött Bethlen és a nemesi párt harcaiban. Az erőszakos, elnyomó Habsburg-hatalom ellen kellett minden erővel küzdeni... Nagy fordulatnak kellett beállnia, hogy a hazájukat szerető magyarok török területre bujdosnak.“ (9. p.) Helyes lett volna részletesebben rámutatni, mi okozta ezt a nagy fordulatot az erdélyi nemesek, Székely Mózes és Bethlen magatartásában.

Bocskai elvitathatatlanul nagy vívmányai után két nem eléggé nagyvonalú és áttekintő fejedelem, Rákóczi Zsigmond és Báthory Gábor következett, akik nem ismerték fel azt, hogy a német és török békéje már nem előny Erdélyre nézve, hanem akadályozza a függetlenség kivívását. Bethlen már ebben az időben fontos politikai szerepet tölt be, és szemben Báthoryval, aki feláldozta a portával való jó viszonyt, amíg nem kapott biztosítékot a Habsburgoktól a törökellenes háború esetére, Bethlen mérséklő diplomáciát hirdetett a török felé, és bizalmatlanságot a némettel szemben. Helytelenítette emellett Báthory belpolitikáját, a bizonytalan légkört teremtő birtokpolitikát, és a szászokkal való önkényeskedést is.

A Bethlen trónrajutását követő évek nagy külső és belső feladatokat állítottak elébe. A császár a zsitvatoroki béke ismételt megújításával akarta biztosítani a törökkel a békét, és ezalatt a magyar nemzeti ellenállás letörését (hajdupalánkok lerombolása) és Erdély katolikus hűbéres fejedelemségéé tételét tervezte. Erdély bekebelezésére jó segítőkné bizonyultak a szász városok, amelyek még Báthory uralmának örökségéként a legélesebben szembenállottak a fejedelemséggel. Marx rámutat arra, hogy az idegen telepes városok kiváltságai mindig gyengítik a központi hatalmat, erre jött rá maga Bethlen is, amikor rögtön uralkodása elején a szász összeesküvést kellett felszámolnia, hogy hiába ezeknek a városoknak fejlettebb kereskedelme, mégis beépült ellenségként kell kezelnie és szemmeltartania őket.

Az udvar felhasználta politikájában azt a török követelést, hogy Bethlen Lippra és Jenő várát adja át, és Homonnai személyében trónkövetelőt is állított, felhasználták ellene a román fejedelmeket keletről, és Pázmány ellenreformációját a nyugati országrészben.

A következő fejezet Erdélynek, mint az egész ország szabadsága biztosítójának gazdasági kialakulásával és fejlődésével foglalkozik. Itt erősen érződik, hogy az író stúdiumai elsősorban a hadjáratok felé irányították. A későbbi fejezetekhez képest itt néha általánosságokat mond, és bár adatokat felsorol Bethlen gazdaságpolitikájának illusztrálására, következtetései bizonytalanok, pl.: „Ujszerű ez a gazdaságpolitika, rokonságot mutat az Európában ekkor már kialakult merkantilizmussal,“ de érdemében nem foglalkozik a kérdéssel. Mint Marx megállapítja, a merkantilizmus fő jelentősége, hogy elsőnek foglalkozik az egész ország gazdaságával, szemben korábbi szemlélettel, mely csak egy céh, egy város, stb. szempontjából nézi a gazdasági életet, a merkantilizmus a kereskedelmi tőke behatolását, és a piacok egységesítését jelenti. Bethlen szé-

les látókörére jellemző az, ahogy az erdélyi pénzügyi problémákat megoldotta. Az infláció letörésének látszólag egyszerű módja az lett volna, hogy elzárja Erdélyt kereskedelmileg a környező országoktól, helyette azonban a cseh és lengyelekkel közös jó pénz megteremtését sürgette, ami a probléma megoldása mellett nem fejlesztette volna vissza Erdély kereskedelmi forgalmát. Meg kellett volna mutatni azokat a döntő tényezőket, amelyek az erdélyi merkantilizmus kialakítására hatottak: a 7 megye megszerzése, amelyek fejlettebbek voltak, és a hadsereg fenntartására való állandó nagy pénzösszeg biztosításának szükségessége, amelynek érdekében történt az erők összevonása.

Ugyanakkor Erdély gazdasági életét az abszolút hatalom szolgálatába állította, és annak szempontjai szerint irányította, a fejlettebb, de politikailag megbízhatatlan szász városok fékentartására nagyobb segítséget ad a magyar városoknak, elsősorban Kolozsvár fejlesztésével.

Hiányos a kép az erdélyi mezőgazdaság állása, a birtokrendszerre vonatkozólag is. Ez utóbbit és vele együtt Erdély társadalmi osztályainak ábrázolását szinte csak az adófizetés, illetőleg a katonaiállítás szempontjából nézte a szerző.

A könyv gerince, a szerző által az előtérbe állított rész Bethlen hadjárataival foglalkozik.

Az első felszabadító harc elemzésével bemutatja azt a fejlődést, amelyet a Bocskai és Bethlen politikai álláspontjai közti különbség jelent. Megcáfolja ugyanakkor a polgári történetírás „törökösség”-re vonatkozó vádját, bebizonyítva, hogy Eszterházy Miklós maga is gondolt a törökkel való együttműködésre, ugyanakkor idézi Bethlen saját szavait Khlesl vádjára: „Mit kell csodálkozni azon, ha Erdély a törökök torkában fekvő, a velük való békét és szövetséget ápolja.” Bebizonyítja, hogy Bethlen igazi célja e hadjáratnál a Habsburg birodalomtól való elszakadás volt, még ha ezt az udvar megnyugtatóására, a török és a rendek miatt nem is mondhatta ki nyíltan, hanem a rendi és vallási sérelmeket kellett hangsúlyoznia. Megmutatja a cseh és magyar szabadságharc összefonódását, Bethlen mindenre kiterjedő hadszervezését és taktikáját; a cseh szövetség létrejöttének körülményeit. Bethlen tudta azt, hogy ezzel a szövetséggel nem döntheti meg a Habsburg hatalmat, ezért diplomáciája a nyugati protestáns hatalmak felé fordult, azonban a protestáns fejedelmek és a Katolikus Liga ulmi szerződése eldöntötte a csehek sorsát. Hozzájárult ehhez a magyar rendek ingatlansága, sőt árulása, akik különösen a cseh vereség után saját érdekeik biztosítására a Habsburgokkal való megegyezés mellett voltak. Itt nyilvánult meg Bethlen szervezői képessége, mikor erőgyűjtés után, szinte kizárólag Erdély államrendjére és hadseregére építve, hatalmas harcászati sikereket értett el, és megmentette az országot a csehek sorsától.

Bethlen 2. felszabadító harcát is nagy katonai sikerek tették emlékezetessé, ez az az idő, amikor a fejedelemnek le kellett mondania arról,

hogy nyugati szövetségesek segítségével szabaduljon meg a Habsburgoktól. Az angol diplomácia, amely eddig a legnagyobb mértékben akadályozta Bethlennek a töröknél végzett németellenes munkáját, mikor Bethlen győzelmei nyomán az ausztriai árak emelkedése előnyös helyzetet teremtett az angol kereskedelem számára, már gondolt arra, hogy Bethlent eszközként felhasználja a Habsburgok ellen. A harmadik háború is katonai sikereket jelentett és ha ez nem is hozta meg Bethlen célkitűzéseinek megvalósulását, az elsősorban a más frontokon harcoló protestáns hatalmak veresége miatt történt, mégis elért annyit, hogy Ferdinándnak Magyarországon más eszközökkel kellett uralkodnia, mint a birodalom más részeiben. Bethlen három háborújának jellemzése közben mutat rá a szerző azokra a tényezőkre, amelyek a katonai sikerek elérését lehetővé tették, ilyenek voltak a könnyű lovasságnak, mint tipikus magyar fegyvernemnek döntő alkalmazása, a gyalogság erőteljes foglalkoztatása mellett, a népi harcmódor, és az, hogy a császáriakkal ellentétben, pontosan és aránylag jól fizetett zsoldoshadserg fegyelme az országot nem pusztította feleslegesen, és mint Bethlen maga vallja, a nép gerillaharca.

Az erdélyi kulturális viszonyokról szóló fejezet, — a gazdasági élethez hasonlóan, vagy inkább azzal összefüggően, többnyire adatok felsorolásából áll, de nem ad egységes eleven képet. Jobban összefüggésbe kellett volna hozni a gazdasági éleettel, pl. a művészi fazekasság fejlődését az anabaptisták betelepítésével. Az utolsó fejezet Bethlen utolsó nagy terve és öröksége, a könyv igen jelentős része, az, amely egy eddig történészeink által elhanyagolt területet mutat be.

Altalában a keleti országokkal, döntően pedig az oroszokkal megkötendő szerződés tervét igen alapos előkészítés után, a környező, és a távolabbi kapitalista országok önző és megalkuvó politikáján megbukó kereskedelmi és katonai szövetség létre nem jöttének okait, különösen az angol és francia diplomáciai lépések elemzését adja, s ezzel előkészíti Bethlen keletre fordulását. Jellemző rá a teljes egyenlőség alapján álló szövetség gondolata a román fejedelmekkel, majd a lengyel trón megszerzésének terve a szabadság kivívására. A döntő és eddig elhallgatott lépés azonban az orosz szövetség megszerzésének terve volt. Oroszországnak nagy jelentősége volt a Habsburgok elleni harcban a nyugati államok szempontjából is a 20-as években az egységes Habsburg-ellenes tábor kialakulásának idején. Az oroszokra elsősorban a lengyeleknek, mint a Habsburgok fő csatlósainak megtámadása és leszerelése várt. A két nemzet szabadságharca találkozott itt, a magyaroké, akik a csehek segítségével igyekeztek a Habsburg igát lerázni, és az oroszoké, akiket ez segített saját politikai és gazdasági szabadságharcuk vívásában, a lengyelek ellen. A szövetség sikert ígért, Bethlen széleskörű szövetségrendszert igyekezett létrehozni, amelynek már effektív eredményei is voltak, a török sereget indított Bethlen segítségére. Bethlen államférfiúi nagyságát ez jellemzi igazán, hogy a közös ellenség ellen a szomszédnépekkel a teljes egyenlőség alapján, a haladó nemzetközi erővel mindenkor együtt har-

colt. Tervei halála miatt nem valósulhattak meg, de példája ma is megmutatja a magyarság helyét.

Wittmann könyve sikeresen járult hozzá ahhoz, hogy Bethlen Gábor alakját új, helyes megvilágításban lássuk. Mindamellett azonban helyes volna, ha kutatóink tovább gazdagítanák ezt a képet, új, eddig elhanyagolt részletek feltárásával; ezzel tartoznak a történészek dolgozó népünknek.

Rázsó Gyula

BENCZÉDI LÁSZLÓ:

A HEGYALJAI KURUC FELKELES, 1697

(Magyar Történelmi Társulat. Művelt Nép Könyvkiadó, 1953. 128 l.)

Benczédi László könyve régóta érezhető hiányt pótol: feltárja és összefoglalja a hányódó adatokat, és egységes képet ad a hegyaljai felkelésről; a Rákóczi-szabadságharc előképéről.

1686-ban, 145 éves török megszállás után felszabadult Buda vára és a török hódítók a hadműveletek során kiszorultak az országból. Elérkezett volna az a pillanat, az ország területi épségének helyreállítása, -- melyben nemcsak a főúri politikusok, Eszterházy Pál, Széchenyi György reménykedtek, hanem Thököly Imre volt katonái és a Rákóczi szabadságharc legendáshírű Vak Bottyánja, Bottyán János esztergomi kapitány egyaránt, hiszen ők az ország jobb jövőjének reményében harcoltak a török ellen Buda falain. Szomorú volt a kiábrándulás: a szabadulás órája nem jött el. A visszafoglalt területeket ugyanis nem csatolták vissza a központi magyar hivatalok irányítása alá, hanem külön szerveket állítottak fel: a budai, csáktornyai és kassai kamarai adminisztrációkat, melyek a magyar hatóságoktól függetlenül, közvetlenül az udvari kamara irányításától függtek. A kincstár ezen kamarai adminisztrációk révén hajtottá keresztül az újonnan elfoglalt területek gazdasági kiaknázásáról készített tervét, s e hivatalok révén tette rá kezét az összes szervezeti forrásokra, figyelmen kívül hagyva a korábbi birtokosok jogigényeit. A várt területi egyesítés helyett tehát részekre szaggatták az országot. Az 1687-ben császári megszállás alá került Erdélyt megfosztották függetlenségétől, s az 1681-ben kibocsátott Diploma Leopoldinum értelmében felállított gubernium a bécsi kormányzervek és a császári főparancsnokok utasításainak végrehajtó szervévé vált. A külön igazgatás alatt álló országrészek határain vámhelyeket és harmincad állomásokat állítottak fel, melyek a magyarországi kereskedelmet jóformán megbénították, hiszen vámentességi engedélyt csak itáliai és német kereskedők kaptak. Ezt a tervszerű kizsákmányolást fokozták a vadul garázdálkodó császári zsoldoscsapatok, melyeknek kegyetlenségéről szóló emlékek, szomorú lapjai történelmünknek.